

YOKSULLUK TUZAĞI VE DIŞ YARDIM: ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Ferda KARAGÖZ

Economist, Istanbul University Department of Economics

ABSTRACT

Development models that reveal the rationale of the foreign aid, plug the reason of poverty into poverty trap. According to this view, because the poor countries are in poverty trap, they can not come into action without a “big push” financed by foreign aid. As the barriers to the development are removed, take-off is generated and self sufficient growth can be sustained. After this stage, there is no more need for aid. In this study, firstly, the coherence of this rationale behind the foreign aid as a method of struggle with poverty is analysed and after that, the effectiveness of the foreign aid, directed to less developed countries, is discussed.

Key Words: Poverty Trap, Official Development Assistance, Development Economics

ÖZET

Dış yardımın teorik gerekçelerini ortaya çıkarmaya yönelik kalkınma modelleri, yoksulluğun nedenini yoksulluk tuzağına bağlamaktadırlar. Buna göre, yoksul ülkeler, yoksulluk tuzağında olduklarından dış yardımlarla finanse edilmiş bir “büyük itiş” olmaksızın harekete geçemezler. Yatırımlar ile kalkınmanın önündeki engeller ortadan kalktığı anda, kalkış gerçekleşir ve kendi başına büyüme sağlanabilir. Yardıma ihtiyaç ise, bu aşamadan sonra ortadan kalkar. Bu çalışmada, öncelikle, bir yoksullukla mücadele yöntemi olarak dış yardımın arkasındaki bu teorik gerekçelerin tutarlılığı incelenmekte, sonrasında az gelişmiş ülkelere yönlendirilen dış yardımın etkinliği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk Tuzağı, Resmi Kalkınma Yardımı, Kalkınma İktisadı

GİRİŞ

Günümüzde, uluslararası kuruluşlar dünyadaki yoksulluğun ortadan kaldırılması

konusuna giderek artan bir ilgi ile yaklaşmaktadır. 2000 yılındaki Birleşmiş Milletler Milenyum Deklarasyonu’nda 2015 yılına kadar günde 1\$’dan

az yaşayanların sayısını yarıya indirmek amaçlanmıştır. Bu amaçla az gelişmiş ülkelerdeki (AGÜ) yetersiz sermaye birikimini, dış yardım ile arttırma çabasına girişilmiştir.

Dış yardımın yoksullukla mücadelede etkin bir yöntem olarak kabul edilmesinin nedeni, yoksul ülkelerin yoksulluk tuzağı içinde oldukları varsayımdır. Bu varsayımın temelleri, kalkınma iktisadının ayrı bir disiplin olarak ortaya çıktığı 1950’li yıllardaki kalkınma modellerine dayanmaktadır. Buna göre, yoksul ülkelerin yeterli bir tasarruf düzeyine ulaşamadıkları, bu nedenle de büyüme için gerekli yatırımın yapılamadığı ve kişi başına düşen gelirin ise oldukça düşük düzeylerde seyrettiği düşünülmektedir. Bu noktada, dış yardım, finansman açığını kapatabilmek için gerekli bir yöntem olarak görülmektedir.

Ancak yoksulluk tuzağı modeli ile iddia edilen durum, AGÜ’ler için geçerli midir? Yoksulluk tuzağı varsayımından hareketle bir yoksullukla mücadele yöntemi olarak önerilen dış yardım uzun vadede AGÜ’lere kalıcı bir çözüm sunabilmekte midir? Dış yardım miktarının ne kadarı reel olarak AGÜ’lere yönlendirilmektedir? Kalkınma literatüründe, son yıllarda, geniş bir tartışma alanına yayılan bu sorular iki başlık altında incelenecektir. İlk olarak, yoksulluk tuzağının geçerliliği araştırılacak, sonrasında dış yardımın etkinliği tartışılacaktır.

I. DIŞ YARDIMIN MANTIKSAL GEREKÇESİ OLARAK YOKSULLUK TUZAĞI

1940’ların sonundan günümüze kadar, dünyada yaşanan sosyo-politik olaylara paralel olarak genelde iktisadi kalkınma alanında, özelde ise yoksulluk ve kalkınma yardımının ele alınışında farklılıklar oluşmuş, kalkınma ile ilgili çeşitli modeller ortaya çıkmış, pek çok model ise geçerliliğini yitirmiştir. Ancak dış yardım, yıllar boyunca süren etkinlik tartışmalarına rağmen, bir yoksullukla mücadele yöntemi olarak varlığını sürdürmüştür.

“Kalkınma” fikrinin kökeni, genellikle, ABD Başkanı Harry Truman tarafından 10 Ocak 1949 tarihinde ilan edilen “dördüncü nokta” (Point- Four) denizaşırı kalkınma yardımı programına dayandırılmaktadır. (Veltmeyer, 2006: 44) Bu noktadan hareketle, Wolfgang Sachs ve post kalkınma kuramındaki diğer meslektaşları, kalkınmanın, 1940’ların sonlarında bir emperyalizm biçimi olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir. 1950’lerin sonlarından itibaren yeni bağımsızlıklarını kazanan pek çok az gelişmiş ülke, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında Doğu-Batı çatışmasından çeşitli yollarla avantaj elde ederek stratejik önem kazanmışlardır. Bu ülkelerin bağımsız devletler olduğunu kabul eden Soğuk Savaş’ın tarafları ise, her bir ülkeyi etki alanlarına alabilmek için uluslararası yardımlara başvurmuşlardır (De Rivero, 2003: 21). Diğer bir ifadeyle, dış yardımın ortaya çıkışında yoksulluk tuzağı gibi ekonomik nedenlerin yanında, siyasi faktörler de önemli rol oynamıştır.

Kalkınma kavramının algılanışı temelinde 1950’lerden itibaren süre giden tartışmalar, kalkınma literatüründe iki farklı yaklaşımın biçimlenmesine neden olmuştur: Klasik kalkınma iktisatçılarının geliştirdiği Modernizasyon teorisi ve gelişmekte olan ülkelerdeki araştırmacıların oluşturduğu Bağımlılık Okulu. Her iki yaklaşımın da kendi içinde ayrışma noktaları olduğu göz önünde bulundurulmakla birlikte, yoksulluğun tanımlanması, yoksul ülkelerin sorunlarının ele alınış biçimi ve çözüm yolları ile ilgili ortaya çıkan düşünsel benzerlikler nedeniyle zaman içinde bu iki farklı yaklaşım oluşmuştur.

Modernizasyon teorisyenleri, iktisadi kalkınmayı, her ülkenin içinden geçmesi beklenen iktisadi büyüme aşamalarının bir serisi olarak değerlendirirlerdi. Bu nedenle, 1950’ler boyunca, sanayileşme sürecini ateşleyerek geri kalmış bölgelerde iktisadi büyümeyi başlatmak ve sürdürebilmek pek çok teorisyenin ilgi odağı olmuştur. Az gelişmiş ülkelerin düşük tasarruf oranlarına sahip ve yüksek yatırım oranlarına

ihtiyaçları olduğu, bu nedenle de milli tasarruf ve yatırım arasındaki bu “geçici” açığın, uluslararası tasarrufların akışı ile kapanabileceği düşünülüyordu. Bu nedenle de kalkınma, hızlı iktisadi büyüme ile eşanlamlı hale gelmişti. (Todaro and Smith, 2006:103).

Nitekim, bu hakim düşünce, Paul Rosenstein-Rodan’ın 2. Dünya Savaşı sonrası Doğu Avrupa devletleri ile ilgili çalışmasının temellerini oluşturduğu Büyük İtiş modelleri ile teorik hale gelmiştir. (Rosenstein-Rodan, 1943). Aynı dönemde, Ragnar Nurkse, bir ülkenin geri kalmışlığının düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım ve tekrar düşük gelir seviyesinin oluşturduğu bir kısır döngüden kaynaklandığını ifade eder. Ona göre, yoksul ülkeler yoksulluk tuzağına saplanıp kaldıkları için yoksuldur. (Nurkse, 1966: 61).

Harrod-Domar büyüme modelinde de benzer biçimde, büyümek için, ekonomilerin milli gelirlerinin belirli bir oranını tasarruf etmek ve yatırım yapmak zorunluluğu vurgulanmıştır. Buna göre, kalkınmadaki en büyük engel ya da kısıt, pek çok yoksul ülkede düşük düzeylerde gerçekleşen sermaye birikimidir. (Todaro and Smith, 2006: 106-107). Günümüzde, çokuluslu yardım kuruluşları gerekli dış yardım miktarı hesaplamalarında, halen bu modelin değiştirilmiş biçimlerini kullanmaktadır.

Dış yardımın mantıksal gerekçesini ortaya koyan tüm bu teoriler, günümüzde, uluslararası yardım kuruluşlarının temel dayanağı halini almıştır. BM Milenyum Projesinin teorisyenlerinden Jeffrey Sachs’ın iddiası da Afrika ülkelerinin içinde bulunduğu yoksulluk tuzağından kurtulmaları için dış yardımın gerekli olduğudur. (Sachs, 2005).

Öte yandan, yoksulluk tuzağı olgusu, AGÜ’lerin içinde bulundukları duruma etkisi olabilecek pek çok küresel ilişkiyi değerlendirmeye katmamaktadır. AGÜ’lerdeki yetersiz sermaye birikiminin nedenlerinin bu ülkelerin kendi kısır döngüsünden kaynaklandığını

söylemek, gerek uluslararası gerekse ülke içi sosyoekonomik statü grupları arasındaki derin eşitsizliklerin ve bu eşitsizlikleri yapısal olarak pekiştiren güç ilişkilerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki iktisatçıların yoksulluk tuzağı ve büyük itiş teorilerini ortaya koydukları dönemlerde Latin Amerika başta olmak üzere pek çok çevre ülkedeki araştırmacılar az gelişmişliğin nedenleri ile ilgili farklı ve karşıt yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisine odaklanan bu yaklaşımların her biri, AGÜ’lerin eşitsiz gelişmeleri ile ilgili farklı tezler öne sürmektedir.

Raul Prebisch ve onu takip eden Latin Amerika’daki “yapısalcı” iktisatçılara göre, sanayi devrimiyle başlayan teknolojik gelişme ve bu gelişmenin ürünleri dünya ölçeğinde eşitsiz bir biçimde dağılmış olduğundan, sanayileşmiş ülkeler teknolojik ilerlemeyi içselleştirerek tekellerine almışlardır. Böyle bir durumda, sanayileşmiş ülkelerde içsel bütünlük korunurken, çevrede ikili yapıların olduğu bir ekonomi ortaya çıkmıştır. Çünkü bu ülkeler, sanayileşmiş ülkelere ithal ettikleri teknolojiyi, ihraç amacıyla hammadde üreten sektöre yönlendirmişlerdir. Sermaye malı üretemeyen bu ülkelerde, modern teknolojinin kullanıldığı sektörle, geleneksel teknolojinin kullanıldığı iki ayrı alan oluşmuştur. (Başkaya, 2000: 69-70).

Gunder Frank’a göre, az gelişmişlik, metropol-uydu ilişkisinin bir sonucudur. Kapitalist sistemin doğasındaki tekelleri ticaret sistemi, uydulardan metropollere doğru artık değer transferine neden olur. Bu sömürgeci ilişkiler ekonomik fazlanın metropollere çıkmasına, yoksul kalan çevre ülkelerin ise doğal olarak yoksullaşmasına neden olmaktadır. (Başkaya, 2000: 83).

Bağımlılık okulunun Neo-marksist tarafında yer alan Paul Baran’ın en önemli eleştirilerinden biri ise, AGÜ’lerde büyümenin önündeki engelin kaynak yetersizliği olduğunu ileri süren kalkınma

teorilerine yöneliktir. Baran, bu teorilerde ifade edilen kaynağı “iktisadi artık” olarak ifade etmekte ve bir toplumun gıda, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra toplam gelirden geriye kalan fazla olarak tanımlamaktadır. Bu iktisadi artık, AGÜ’lerin en önemli sanayileri üzerindeki yabancı kontrollerin sonucunda bir kar payı olarak dışarıya çıkabilmektedir. Bununla birlikte, ülkedeki yüksek gelirli kesimlerin lüks harcamaları için kullanılabilen ya da iktidar üzerinde söz sahibi kurumlar bu artık üzerinde önemli taleplere sahip olabilmektedirler. Bu iki olumsuzluk söz konusu değilse bile ülkelerin sosyoekonomik ortamı yatırımları özendirecek bir durumda olmayabilecektir. (Cypher ve Dietz, 1997: 190-192).

Tüm bu alternatif yaklaşımlar göz önüne alındığında, AGÜ’lerin sürekli bir biçimde

yoksulluk tuzağı içinde yer almayabileceği, yoksulluk sınıflandırmasına zaman içinde dahil oldukları tezi güçlenmektedir.

Bununla birlikte, yoksulluk tuzağı modelinde iddia edilen durumun geçerli olabilmesi için, ilk olarak, en yoksul ülkelerin büyüme oranlarının diğer ülkelere göre belirgin bir biçimde daha az olması gerekirdi. İkinci olarak ise, bu büyüme oranlarının her yıl sıfır ya da negatif değerler alması gerekirdi. Diğer bir ifadeyle, yoksul ülkelerin, sürekli bir biçimde, çok düşük düzeyde bir durgun gelire sahip olmaları gerekirdi. Böyle bir durumda gelirin belirli bir düzeyde dalgalanması ve daima aynı düzeye dönmesi beklenirdi. Ancak en yoksul ülkelerin 1950’den beri büyümelerine bakıldığında böyle bir durum olmadığı görülmektedir. (Easterly, 2006b: 15).

Tablo 1: Yıllar İtibarıyla Ülke Gruplarının Kişi Başına Büyümlerinin Seyri

Yıllar	1950-2001	1950-1975	1975-2001	1980-2001	1985-2001
Verili dönemde en yoksul 1/5’lik dilimdeki ülkeler	%1.6	%1.9	%0.8	%0.5	%0.2
Tüm diğer ülkeler	%1.7	%2.5	%1.1	%0.9	%1.3

Kaynak: Easterly, 2005: 9.

Easterly’nin, 137 ülke üzerine yapmış olduğu bir çalışmada yer alan Tablo 1’e göre, ülkeler, 1950’deki kişi başına gelirlerine göre sıralanmıştır. Türkiye, Brezilya ve Arjantin gibi gelişmekte olan ülkelerin de dahil edildiği çalışma, 12 geçiş ekonomisi ve körfez petrol ülkelerini içermemektedir. Eğer yoksulluk tuzağında iddia edilen durum geçerli olsa, 1950’deki en düşük gelirli 1/5’lik gruptaki ülkelerin, yarım yüzyıl boyunca hiçbir gelişme göstermemiş olması gerekirdi. Ancak 1950’de en yoksul ülkeler elli yıl sonra gelirlerini 2,25 kat arttırmışlardır. Geri kalan 4/5’lik gruptaki ülkeler ise gelirlerini ortalama 2,47 kat arttırmışlardır. Her iki grup arasındaki büyüme oranları farkı istatistiksel olarak ayırt edilebilir değildir. (Easterly, , 2005: 9).

Tablo 1’de görüldüğü gibi, 1950-1975 dönemindeki yoksul ülkeler, diğerlerinden daha az bir büyüme göstermiş olmalarına rağmen, %1,9’luk bir yıllık ortalama büyüme oranına ulaşmışlardır. 1975-2001 ve 1980-2001 dönemleri için ise, en yoksul ülkeler için diğer ülkelere göre belirgin bir biçimde daha düşük bir büyüme oranından söz edilemez. Sadece başlangıç noktası olarak 1985 yılı alındığında, en yoksul ülkelerin kötü bir performansa sahip oldukları görülebilmektedir. 1985’ten bu zamana kadar en yoksul 1/5’lik ülkeler, %0,2 ile diğer dönemlere göre en az büyüme oranına sahiptirler ve diğer ülkelere ortalama %1,1 daha az büyüme göstermişlerdir. Ancak tüm yoksul ülkeler için 1950’den bugüne kadar durgun bir ortalama kişi

başı gelir düzeyine sahip oldukları söylenemez (Easterly, 2006b: 15-16).

Bununla birlikte, 1985'teki 28 yoksul ülkeden 11'i 1950'de en yoksul ülkeler grubunda değildir. Yoksulluğa zaman içerisinde girmişlerdir. Diğer bir ifade ile 1950'den beri yoksulluğa saplanıp kalmış değildirler. Bu durum, AGÜ'lerin sürekli olarak yoksulluk tuzağı içinde kaldıkları varsayımını doğrulamamaktadır.

II. DIŞ YARDIM VE TÜRLERİ

IMF ve Dünya Bankası, Nisan 2005'te, Milenyum Kalkınma Hedefleri ile ilgili ortak bir metin hazırlamıştır. Buna göre, mutlak yoksulluğun 2015'e kadar yarıya indirilmesi hedefine ulaşmak için gelişmekte olan ülkeler ve dış yardım verenlerin uygulamada "büyük itiş"i nasıl gerçekleştirmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Buna göre, 2005'ten itibaren beş yıl içerisinde, özellikle düşük gelirli ülkelere ve Alt Sahra Afrika'sına verilen dış yardımlarının en az iki katına çıkması gerektiği düşünülmektedir. (IMF ve World Bank, 2005: 8). Bu noktada, dış yardımın etkinliğinin tüm yönleriyle tartışılabilmesi için, dış yardımın tanımlarını, niteliklerini ve türlerini incelemek gerekir.

OECD'ye bağlı Kalkınma Yardımı Komitesi (Development Assistance Committee-DAC), dış yardımı, temel amaç olarak refah ve iktisadi kalkınmayı desteklemek için tasarlanmış -bu nedenle kalkınma yardımı olmayan yardımları ve askeri yardımları tanımın dışında tutan-, hibe ya da sübvans edilmiş borç şeklinde sağlanan finansal akım, teknik yardım ve mallar olarak tanımlamaktadır. Ancak dış yardım bir ayrıcalıklı finansman biçimi olarak ifade edilse de, büyük bir bölümü hibe olmayıp, anapara üzerinden belirli bir faiz oranı ile geri ödenmektedir.¹ Askeri yardımlar, bir müttefikin "savunma çalışmalarına

yardım etmek" ya da yoksul bir ülkenin kendi bölgesi içerisindeki "hâkimiyetini sürdürebilmesine yardım etmek" amacıyla verilebilir. Ancak DAC'ın tanımladığı haliyle dış yardım hesaplamalarına dahil edilmez.

DAC, yardım akışlarını, yardımın yönlendirildiği ülke gruplarına göre üç geniş kategoride sınıflandırmaktadır. Bağışta bulunan ülkelere düşük ve orta gelirli ülkelere sağlanan Resmi Kalkınma Yardımı (Official Development Assistance-ODA), içlerinde miktar olarak en büyük olan yardımlardır. Resmi Yardım (Official Assistance-OA), kişi başına geliri yaklaşık olarak 9000\$ civarında olan Bahamalar, İsrail ve Singapur gibi görece zengin ülkelere ve eski Sovyetler Birliği ülkelerine verilmektedir. Son olarak, Özel Gönüllü Yardım ise sivil toplum kuruluşları, dini gruplar, yardım dernekleri ve özel şirketler tarafından verilen yardımları içermektedir. (Radelet, 2006: 21). Esas olarak konumuz itibarıyla ele alacağımız yardımlar ise, kalkınma yardımları biçiminde AGÜ'lere verilen, Resmi Kalkınma Yardımları'dır.

Yardımda bulunan kurumlara bağlı olarak ise, iki farklı yardım çeşidinden söz edilebilir. Bunlardan ilki, gelişmiş bir ülke hükümeti tarafından, az gelişmiş bir ülke hükümetine, ekonomik kalkınma amacıyla sağlanan düşük faizli ve uzun süreli kredi biçimindeki iki yanlı yardımlardır. Bu yardımlar, program veya proje kredisi biçiminde olabildiği gibi, genellikle yardımı veren ülkenin ihraç mallarının satın alımı koşuluna bağlanırlar. Çok yanlı yardımlar ise, Dünya Bankası, IMF, Afrika ve Asya Kalkınma Bankaları, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi çeşitli uluslararası, ekonomik ve mali kuruluşlardan sağlanan kredilerden oluşmaktadır. (Seyidoğlu, 2001: 702).

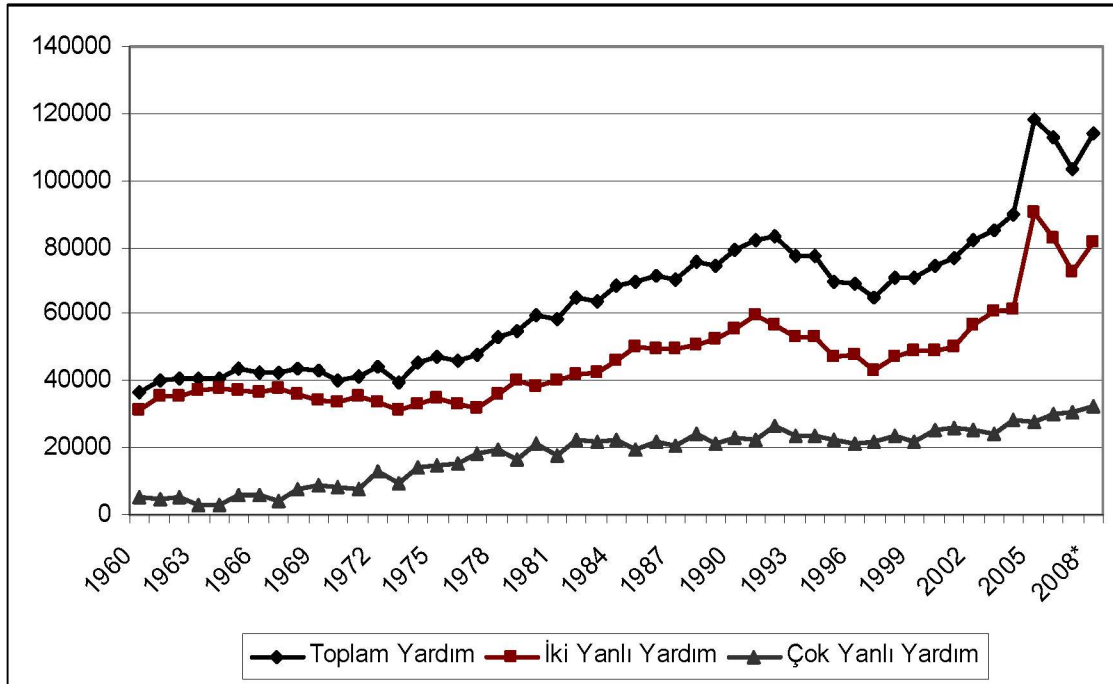
Şekil 1'de resmi kalkınma yardımının 1960'dan 2008 yılına kadarki seyri incelenmiştir. Buna göre, 1990'ların sonlarına doğru AGÜ'lere yönlendirilen toplam yardımların azaldığı görülmektedir. Toplam DAC yardımının yardım veren ülkelerin milli gelirine oranı da, aynı

¹ Komiteye göre, bir borcun %25'i ya da daha fazlası "hibe" biçiminde ise, diğer bir ifadeyle, borcun bugünkü değeri piyasa faiz oranına sahip bir başka borcun bugünkü değerinden %25 daha düşük ise, bu borç, yardım olarak kabul edilir.

dönemde, %0,33'ten %0,22'ye kadar gerilemiştir. Şekilde de görüleceği gibi toplam ODA'daki düşüş, esas olarak, iki taraflı yardımdaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Bu durumun nedenlerinden biri, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, soğuk savaş sonrasında, iki yanlı ABD yardımlarının azalmış olmasıdır. Almanya'nın

yeniden birleşme için katlanmış olduğu finansal, ekonomik ve politik maliyetler de bu ülkenin yardım akışlarının azalmasında etkili olmuştur. Avrupa Birliği'ndeki parasal birliğe geçiş çabaları da üye devletlerin kamu harcamalarını ve dolayısıyla da yardım miktarlarını kıسمalarında etkili olmuştur. (Burnell, 2004: 1-2).

Şekil 1: 1960-2005 Yılları Arasında Toplam İki Taraflı ve Çok Taraflı Yardımlar (milyon \$, 2007 fiyatları ile)

Kaynak: OECD Statistics, <http://stats.oecd.org/index.aspx>, Erişim Tarihi: 12/10/2009.

Resmi Kalkınma Yardımı, harcama (disbursement) ve yardım veren ülkelerin taahhütleri (commitment) açısından iki türlü ölçülebilmektedir. Ancak yardım veren ülkelerin taahhüt edilen yardım miktarının gerçekleşenden fazla olması gibi durumları telafi edebilmek için harcama açısından yapılan ölçüm yönteminin daha güvenilir olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da, yardım alan ülkelerin yaptığı net harcamalar cinsinden ölçülen veriler kullanılmıştır.

* 2008 yılı, tahmini/kısmi veriler içerir.

1990'lar boyunca dış yardımda yaşanan aşağıya doğru eğilim, 2000'lere gelindiğinde Milenyum Kalkınma Hedeflerinin ortaya konması ile sona ermiş olsa da 2002'deki ODA düzeyi 11 yıl öncesinin aşağısında kalmıştır. Yine de bu dönemde yardım veren ülkelerin "terörle savaş" gibi jeo-stratejik çıkarları yardım miktarının günümüze kadar artmasına neden olmuştur. 2005 yılında 106 milyar \$'a ulaşan dış yardımın önemli miktarda artmasının sebepleri arasında Irak ve Afganistan'a yönlendirilen ve Asya'da

tsunamiden zarar görenlere verilen insani yardımlardaki artış yer almaktadır. 2006 ve 2007 yıllarında ise, bir önceki yıldaki toplam yardım miktarında bir düşüş gözlenmiş ve sırasıyla 104,3 milyar \$ ve 103,4 milyar \$'a gerilemiştir. Çünkü her iki yılda da borç indirimlerinde azalma olmuştur. 2008 yılında ise kısmi verilere göre yardım miktarı tekrardan artış göstermiş ve 119,7 milyar \$'a ulaşmıştır. (World Bank, 2007: 150). Ancak bu yardım miktarı bile, Milenyum Kalkınma Hedefleri çerçevesinde yardımın iki

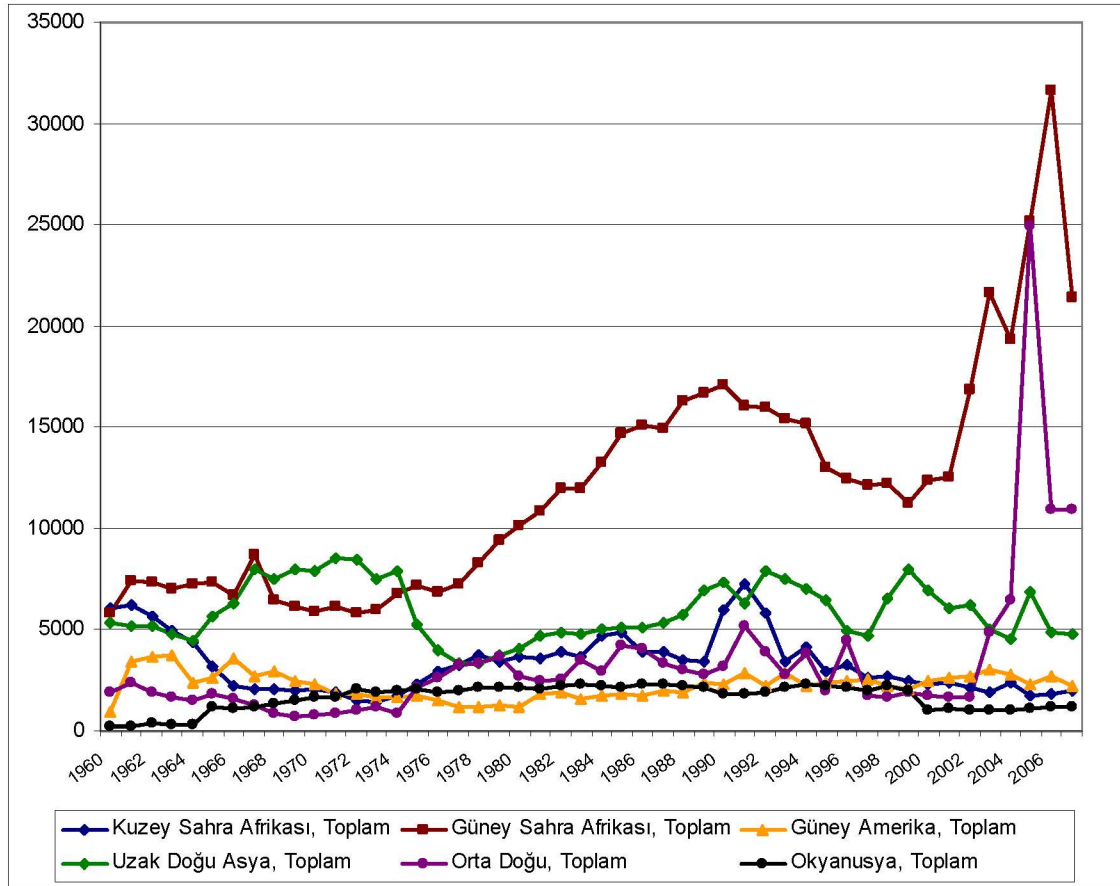
katına çıkartılması için yetersizdir. Bu durum, artan dış yardım ile kalkınmayı sağlamanın geçerliliği ile ilgili tartışma bir yana, Dünya Bankası'nın, kendi belirlediği hedeflere uygun olarak dış yardımdaki gerekli artışı sağlamanın bile çok uzağında olduğunu göstermektedir.

Şekil 2'de bölgelere yönlendirilen ODA'nın seyrindeki değişimlerle ilgili daha ayrıntılı bir bilgi sunulmaktadır. ODA elde eden bölgeler arasında ilk sırayı, yoksulluğun yaygın ve derin olarak yaşandığı Güney Sahra Afrika almaktadır. Bu bölgeye yönlendirilen ODA miktarında, Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin ortaya konmasına paralel olarak önemli ölçüde artış olmuş ve 2006'da en yüksek düzeye ulaşılmıştır. Ancak 2007'de keskin bir düşüş yaşanmış ve dış

yardım miktarı sabit fiyatlarla 2003'te ulaşılan miktarın aşağısına kadar gerilemiştir.

Orta Doğu bölgesine giren yardım akışları ise, I. Körfez Savaşı'nın yaşandığı dönemde ve 2003'te ABD'nin Irak'a müdahalesinin ardından artış göstermiştir. Dış yardım her ne kadar askeri yardımı içermese de, savaştan çıkan ülkelerin “yeniden yapılandırılması” için ya da “insani” amaçlarla aktarılan kaynaklar da, dış yardımın kapsamı içinde yer almakta, bu nedenle de savaş döneminde artış göstermektedir. ODA'nın son üç yıldaki seyrine bakıldığında ise, 2005 yılında cari fiyatlarla 23,3 milyon \$'a ulaşıldıktan sonra, 2006 ve 2007'de 10 milyon \$ seviyelerine gerilediği görülmektedir.

Şekil 2: 1960-2007 Arasında Bölgelere Göre Net Resmi Kalkınma Yardımları (milyon \$, 2007 fiyatlarıyla)

Kaynak: OECD Statistics, <http://stats.oecd.org/index.aspx>, Erişim Tarihi: 12/10/2009.

ODA'nın 2005 yılında artmasının temel nedeni, Paris Kulübü'nün² 2005 yılında Irak ve Nijerya için borç indirimi anlaşması imzalaması ve bu ülkelerin elde ettikleri ODA'nın anapara ve faiz ödemelerindeki sıkıntıları ortadan kaldırmak için borç indirimine gidilmesidir. Net ODA, ODA'dan anapara ödemelerinin düşülmesi ile elde edildiğinden, anapara ödemelerindeki indirimler, Net ODA'nın yükselmesine neden olmaktadır. Benzer şekilde, Orta Doğu ve Güney Sahra Afrika bölgelerine sırasıyla 2005 ve 2006 yılları için bakıldığında da, borç indirimlerinin etkisiyle ile yardım miktarının yükselmiş olduğu görülmektedir. Ancak hemen ardındaki yıllarda borç indirimlerinin kaldırılması ile kullanılan net ODA miktarı düşüşe geçmiştir.

Uzun yıllar boyunca ODA'nın yönlendirildiği bölgeler arasında ikinci sırada yer almış olan Uzak Doğu Asya Bölgesi, 2003 ve sonrasındaki yıllarda Orta Doğu'ya yönlendirilen yardım miktarının artması ile üçüncü sıraya gerilemiştir. Uzak Doğu Asya Bölgesi'ne giden yardım akışlarının seyrinin ise, 1974 petrol krizinde ve Asya krizinin yaşandığı 1997'de kesintiye uğradığı görülmektedir. Bu bölgedeki ülkelere yardım veren ülkelerin başında gelen Japonya'nın dış yardım miktarı her ne kadar 1997 Asya krizi sonrasında artış göstermiş olsa da, ülkelerin elde ettiği toplam yardım miktarının azalmasının önüne geçememiştir. Bununla birlikte, Şekil 2'de görüleceği üzere, Uzak Doğu Asya bölgesine yönlendirilen toplam yardım miktarı, gerek yardım veren başlıca ülkelerin (Japonya, ABD ve Avustralya) dış yardım politikalarındaki farklılıklar, gerekse ODA elde eden ülkelerin içsel dinamiklerindeki farklılıklar nedeniyle, yıllar boyunca, düzenli bir seyir izlememektedir. (Soesastro, 2004: 10).

ODA'nın yıllar içindeki seyrini bölgelere göre ele alan Şekil 2'de dış yardımın etkinliği açısından ortaya çıkan en önemli sonuç, dış yardımın sadece yoksulluk odaklı olarak verilmediğidir. Nitekim Kuzey Sahra Afrika, Güney Amerika ve Okyanusya bölgelerindeki yoksul ülkelerin elde ettiği yardımlarda, milenyum kalkınma hedeflerinin ortaya konduğu 2000 yılından sonra herhangi bir değişim gözlemlenmezken, stratejik çıkarların ön planda olduğu Orta Doğu bölgesine yönlendirilen yardımlar, diğer üç bölgenin elde ettiği toplam yardımdan bile fazladır.

III. DIŞ YARDIMIN ETKİNLİĞİ

Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, sanayileşmiş ülkeler ve insani yardım kuruluşları, yoksul ülkelere sayısız stratejiler, programlar ve kalkınma projeleri deneyip, milyarlarca dolarlık kredi, teknik yardım, donanım ve bağış aktarmışlardır.

Bu kuruluşların temel varsayımı, yardımın yoksul ülkeler üzerinde büyük ve pozitif büyüme etkilerinin olacağıdır. Halbuki büyüme ve yoksulluğun azaltılması üzerine yapılan çalışmalar, bu varsayımın kanıtlarını yaratmakta başarısız olmuştur (Easterly, 2003: 23-48). Yardımların miktarı Afrika'da yükselmesine rağmen, tüm kıtalar arasında en az büyüyen Afrika'dır. Yoksul ülkelerdeki yardım miktarının toplam milli gelire oranı artmış görünmekle birlikte, büyüme oranları zaman içinde düşmüştür. (Easterly, 2006a: 7). Bu durum, temel varsayımın sorgulanmasının yanında, dış yardımın niteliğinin de eleştirilmesine neden olmuştur. Bu nedenle, dış yardımın etkinliğini tartışırken, içeriğini de yeniden ele almak gerekmektedir.

Net ODA, yardım alan ülkelerin anapara ödemelerini yardım miktarından düşmekteyse de, yardım alan ülkelerin faiz ödemelerini yardımın dışında tutmamaktadır. Faiz ödemelerinin, yardım alan ülkeden negatif bir finansal akışı ifade

² Paris Kulübü, ilk olarak 16 Mayıs 1956 tarihinde Arjantin'de bir araya gelmiş olan resmi olmayan bir gruptur. AB ülkeleri, Rusya, Japonya, Avustralya, ABD ve Kanada kulübün üye devletleridir. Halen, geçici borç problemleri yaşayan ülkelerin sorunlarını alacaklı ülkelerin işbirliği ile çözümlemek için anlaşmalar hazırlamaktadır.

etmesine rağmen, dış yardım miktarı ölçümlerinde hesaplamanın dışında tutulmaması, ülkelerin kullandıkları yardımların olduğundan fazla gözükmesine neden olmaktadır. (Roodman, 2006: 6-8). Bunlara ek olarak, yardım alan ülkelerin elde ettiği yardımın bir bölümü ise, önceki ayrıcalıklı borçlarının finansmanında kullanılmaktadır. Hiçbir üretkenliği olmayan ve tamamen yardım alan ülkenin mali bir savunma aracı olan bu harcama da net ODA içine dahil edilmektedir. (Birdsall, vd., 2003: 5).

Öte yandan, iki yanlı yardım, kredi veren ülkenin mallarının satın alınması koşuluyla verilir ise bunlara bağlı yardım denilmektedir. Bağlı yardım, yardımı veren ülkenin ihracatını geliştirirken, yardımı alan AGÜ'lerin, genellikle pahalı ve düşük kaliteli malları almak zorunda bırakılmasına neden olmaktadır. Buna karşılık, serbest yardımlar herhangi bir koşula bağlı olmayan yardımlardır. (Seyidoğlu, 2001: 702).

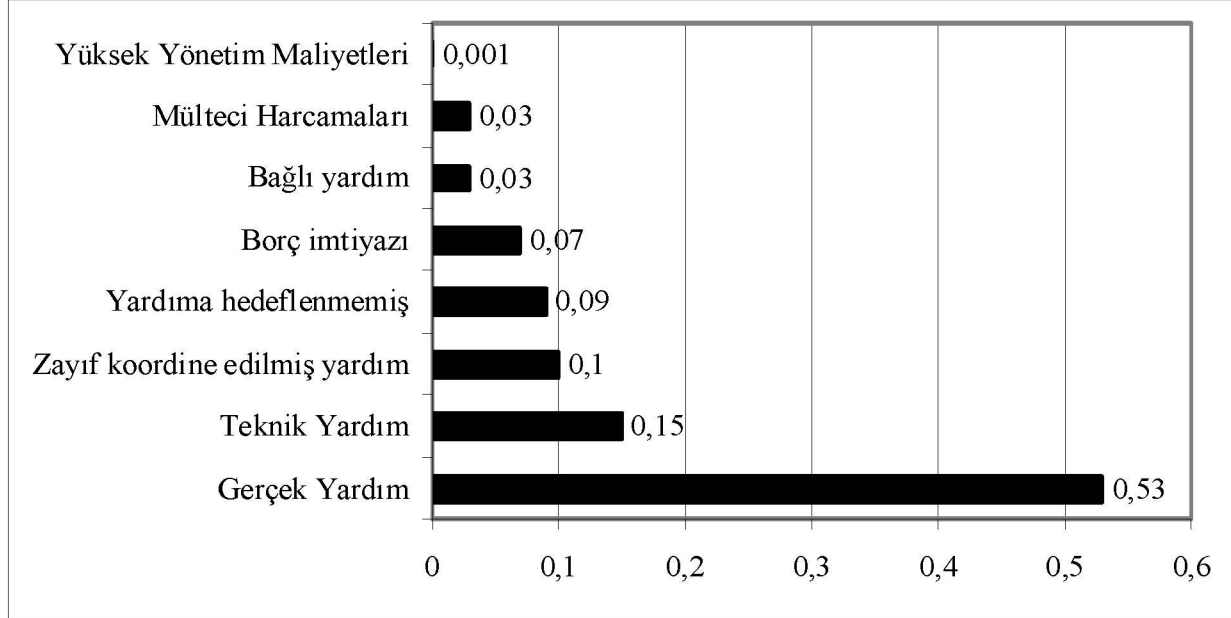
1970'lerin başlarında, bir ülkeden diğerine yönlendirilen yardımların yardım alan ülke için bağlayıcılığı, uzun süre tartışma konusu olmuştur. Çünkü bir ülke üretmek istediği mal için yeterli kaynağa sahip değil ise, malı üretebilmek için bir başka ülkeden kredi almak durumundadır. Bu kredi ise, genellikle bağlı krediler yolu ile aynı ülkeden fabrika, teçhizat, ara malı, teknik bilgi, hammadde ithali için kullanılacaktır. Dolayısıyla, yapılan yatırım sonucunda istihdam ve gelir, kredi sağlanan ve ithalat yapılan ülkede oluşacaktır. (Başkaya, 2000: 53). Bağlı yardımın, pek çok mal ve hizmetin maliyetini %15-30 arasında artırdığı tahmin edilmektedir. Çünkü bağlı yardım ile yardım veren ülkeler, küçük ve daha yoksulluk odaklı programlar yerine, sermaye yoğun ithal ürünlere ihtiyaç yaratan ya da yardım veren ülkenin teknik uzmanlığına gerek duyulan

projeleri tercih etmektedir. (OECD, 2001: 1). Bu durum, bağlı yardım alan yoksul ülkelerin, yardımın kullanımını kendilerinin yönetemediğini ve ekonomik, kültürel ve sosyal olarak kalkınmalarının üzerinde müdahaleye maruz kaldıklarını göstermektedir.

Nisan 2001'de OECD Kalkınma Yardımları Komitesi yardımların serbest olması için bir tavsiye kararı çıkarmıştır. (OECD, 2001: 1). 2001 yılından sonra serbest yardımın önemli miktarda artışında, OECD'nin bu kararının önemli bir payı vardır. Ancak, bu karar yardımın serbest olmasına yönelik çıkartılmış ilk uluslararası karar olmakla birlikte, yardım programının “teknik yardım” ve “gıda yardımı” gibi önemli bölümlerini dışarıda tutmaktadır.

Dış yardımın bir alt kalemi olarak hesaplanan teknik (bağlı) yardım, yardım alan ülkenin yurt dışında ya da yurtiçinde eğitim gören vatandaşlarına yapılan hibeler ile yabancı ülke ve kuruluşların danışman ve personeline yapılan ödemeleri içerir ve yine bu ödemeler de net ODA içine dahil edilir. (Radelet, 2006: 21) Teknik (bağlı) yardım, toplam resmi kalkınma yardımının %28'ini oluşturmaktadır. Bu türden yardımlar, dış uzmanlara bağımlılığı ve uygulanan politika ve projeler üzerinde yardım verenin etkisini artırabilmektedir.

Bununla birlikte, yoksulluğu hedefi alan uluslararası bir kuruluş olan “Action Aid”'in raporuna göre, 2004 yılında iki yanlı yardımın %47'si (79 milyar \$'ın 37 milyar \$'ı), “hayali” olarak gerçekleşmiştir. AGÜ'lere yönlendirilen reel yardım miktarı ise, 42 milyar \$ düzeyindedir. Geride kalan 37 milyar \$'lık hayali yardımın ise çeşitli nedenlerden dolayı yardım alan ülke için etkin bir biçimde kullanılmayarak yoksulluk hedefinden saptığı iddia edilmektedir.

Şekil 3: Reel Yardım Miktarı ve Hayali Yardımın İçeriği

Kaynak: Action Aid International, 2005: 10.

Şekil 3'te görülebileceği gibi, yoksul ülkelere yönlendirilen yardımın sadece %53'ü parasal bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Buna göre;

- 11,8 milyar \$'lık yardım etkin olmayan ve aşırı fiyatlandırılmış teknik yardım için kullanılmaktadır.
- 8,1 milyar \$'lık miktar, yardım verenlerin zayıf koordinasyonu neticesinde yardım alan ülkelerin katlandığı maliyetleri içermektedir.
- Yardımın 6,9 milyar \$'ı yoksulluğun azaltılmasına hedeflenmemiştir. Yardım veren ülkelerin birçoğu yardımlarını, jeopolitik ya da ticari olarak ilişkide oldukları komşu ülkelere ya da kültürel ve tarihsel ortaklıkları olduğu ülkelere yönlendirmektedir.
- Resmi Kalkınma Yardımının bir parçası olarak görünen 5,7 milyar \$'lık borç ertelemeşi gerçekte herhangi bir finansman kaynağı sağlamamaktadır.

- 2,5 milyar \$'lık miktar, bağlı yardım olarak kullanılmaktadır.
- 2,1 milyar \$'lık yardım, yardım veren ülkelerde göç ile ilgili harcamalara yönlendirilmektedir.
- En az 70 milyon \$'lık bir kaynak ise, aşırı yönetim maliyetlerine harcanmaktadır (Action Aid International, 2005: 9-12).

Görüldüğü gibi, AGÜ'lere yönlendirilen dış yardımın niteliği ile ilgili çalışmalar, dış yardımın önemli bir bölümünün etkinsiz bir biçimde harcandığını ortaya koymaktadır. Bu durumda, yoksulluğun önlenmesi için dış yardımın gerekli olduğu kabul edilse bile, gerek nitelik olarak gerekse uygulama biçimiyle dış yardımın etkinsizliği reddedilememektedir.

Öte yandan, yoksul ülkelerin kalkınmalarının önündeki engel, diğer bir ifadeyle yoksulluklarının temel nedeni, dış yardım ile desteklenmiş bir "büyük itiş" ile çözülemeyecek kadar derin tarihsel ve ekonomik ilişkilere bağlıdır. Bağımsızlıklarını sonradan kazanan

Afrika, Asya ve Ortadoğu'daki pek çok ülke, aynı dönemde yaşanan teknolojik devrimin gerisinde kalmış ve uluslararası rekabetteki tek görece avantajları olan bol insan gücü ve hammadde ile ulusal kalkınma yolunda önemli bir başarı gösterememişlerdir. Günümüzde, üretilen her parça sanayi ürünü için gereken hammadde miktarı her geçen gün azalmaya devam etmekte, bu durum AGÜ'lerin gelişme şanslarını ortadan kaldırmaktadır. 1930'larda her parça sanayi ürünü başına düşen hammadde oranı %40 iken, bugün küresel ekonomide ileri teknoloji ürünlerine artan oranlarda ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum AGÜ'lerin bu rekabetteki tek avantajı olan bol işgücü ve hammaddeyi önemsiz hale getirmektedir. (De Rivero, 2003: 14). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinin ihraç ettiği tekstil, giyim, ağaç ürünleri, kimyasal maddeler, makine aksamı gibi imalat ürünleri fiyatlarında 1970'den bu yana yıllık %1 oranında bir düşüş yaşanmakta olduğunu doğrulamaktadır (UNCTAD, 1996: 146-149).

Bu noktada, sanayileşmiş ülkelerin çok uluslu şirketler ve dolayısıyla kendileri yararına sürdürdüğü çabaların amacı, sadece Hindistan ve Çin gibi gelişmekte olan ülkelerin pazarlarına girebilmek değil, aynı zamanda, Latin Amerika, Asya ve Afrika'daki pek çok AGÜ'deki nüfusu tüketicileri arasına katmaktır. Küreselleşme süreci, yoksul ülkelerde büyük bir işgücü yaratabilmenin ve bu ülkelerin ihracatlarında çokuluslu şirketlerin onlara yaptıkları satışa orantılı bir artış gerçekleştirmenin oldukça uzağındadır. Bugün AGÜ'ler, çokuluslu şirket mallarının ithalatçısı durumundadırlar ve birçoğu önemli dış ticaret açıkları ile uğraşmaktadırlar. Buna rağmen, bu dengesizlik DTÖ toplantılarında tartışılmamaktadır. Çünkü esas olan, ülkelerin kalkınmasına yardım etmek değil, küresel ekonomiye yeni tüketiciler kazandırmaktır. (De Rivero, 2003: 44).

SONUÇ

Gelişmiş ülkelerin, yıllar boyunca üçüncü dünya ülkelerine çeşitli amaçlar ile aktardığı bir finansal kaynak olan dış yardım, 1990'lardan itibaren, yoksulluğun azaltılması hedefine yönlendirilmiştir. 1950'lerin kalkınma teorilerine dayanan bu yaklaşıma göre, dış yardım ile ülkeleri yoksulluk tuzağından kurtarmanın mümkün olduğu düşünülmüştür. Çünkü yoksulluk ile ifade edilmek istenen yetersiz tasarruf, yatırım ve büyümenin kısır döngüsü olmuştur. Ancak yoksulluğun bir kısır döngü olarak algılanması, sorunun temelinde var olan tarihsel sömürge ilişkilerinin ve uluslararası ticaret sistemin tekelci doğasının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Halbuki tüm bu ilişkiler neticesinde, dünya çapında ülkeler arasındaki gelir dağılımı giderek bozulmakta ve az gelişmiş ülkeler "zaman içinde" yoksullaşmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak, bir ülkede yoksulluk tuzağının var olabilmesi için, o ülkenin uzun yıllar boyunca, diğer ülkelere çok daha az ve sıfıra yakın bir büyüme trendi göstermesi gerekir. Oysaki en yoksul bölge olan Afrika'nın 1950'lerden günümüze kadar olan büyüme trendine (% 1,6) bakıldığında böyle bir durum olmadığı görülmektedir. Şu an düşük gelirli ülkeler arasında yer alan Afrika ülkelerinin birçoğu, 1950'lerde yoksulluk tuzağı içinde değildiler. Yoksulluk tuzağına zaman içerisinde girmişlerdir. Bu nedenle de, 1950'lerin büyük itiş teorisinde olduğu gibi büyük miktarlardaki dış yardım ile yoksulluk tuzağından kurtulmak en başından temelsiz bir iddiayı ortaya koymaktadır.

Öte yandan, yoksul ülkelere yönelen reel dış yardım OECD'nin hesapladığı miktarın oldukça altında kalmaktadır. Çünkü uluslararası kuruluşlar tarafından net yardım olarak ifade edilen kalkınma yardımı, daha önceki borçların faiz ödemelerini hesaplamadan düşmemektedir. Nitekim, kalkınma yardımının önemli bir miktarı bağlı

yardım olarak kullanılmakta ve yoksul ülkeler yardım aldıkları ülkelerin mallarını satın almak durumunda bırakılmaktadır. Bağlı yardım miktarı son yıllarda düşmekle birlikte, ikili yardımın üçte birini oluşturan teknik yardım ile de yoksul ülkeler gelişmiş ülkeler ve onların uzmanlarına bağlı kalmakta ve yetersiz danışmalık faaliyetlerine karşılık yüklü miktarlarda danışmanlık ücreti ödemektedirler.

Sonuçta, dış yardım yoksul ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlılık katsayısını yükseltmekten öteye geçememektedir. Esas olarak, yoksul hane halklarını hedeflemesi gereken yardımdan gelen fayda, bir yatırım gibi değerlendirilerek kar payı olarak gelişmiş ülkelere geri dönmektedir. Yardım veren gelişmiş ülkeler ve yardım alan az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsiz güç ilişkileri kırılmadığı sürece de dış yardımın etkinliğinden söz etmek mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- ACTION AID INTERNATIONAL; (2005), "Real Aid: Making Technical Assistance Work", **Report**, İnternet Adresi: http://www.actionaid.org.uk/doc_lib/real_aid2.pdf, Erişim Tarihi: 26.07.2007.
- ADDISON, Tony; George Mavrotas ve Mark McGillivray; (2005), "Development Assistance and Development Finance : Evidence and Global Policy Agendas", **Journal of International Development**, V. 17, Helsinki, John Wiley & Sons Ltd., s. 828.
- AID WATCH, **Untying The Poor**, İnternet Adresi: www.aidwatch.org.au, Erişim Tarihi: 21.05.2007.
- BAŞKAYA, Fikret; (2000), **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 3.bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- BIRDSALL, Nancy; Stijn Claessens ve Ishac Diwan; (2003), "Policy Selectivity Forgone: Debt and Donor Behavior in Africa", **Working Paper**, No:17, Center for Global Development, İnternet Adresi:
- <http://www.cgdev.org/content/publications/detail/2773>, Erişim Tarihi: 21.10.2008.
- BURNELL, Peter; (2004), "Foreign Aid Resurgent: New Spirit or Old Hangover", **WIDER Research Paper**, No:44, ss. 1-2.
- CYPHER, James M. ve James L. Dietz; (1997), **The Process of Economic Development**, London, Routledge, 190-192s.
- DE RİVERO, Oswaldo; (2003), **Kalkınma Efsanesi: XXI. Yüzyılın Bağımsız Yaşayamayan Ekonomileri**, Çitlembik Yayınları.
- EASTERLY, William; (2003), "Can Foreign Aid Buy Growth", **Journal of Economic Perspectives**, V: 17, No:3, ss. 23-48.
- _____; (2005), "Relieving The 50s: The Big Push, Poverty Traps and Takeoffs in Economic Development", **Working Paper**, No: 65, Washington D.C., Center For Global Development, İnternet Adresi: <http://www.cgdev.org/content/publications/detail/3486>, Erişim Tarihi: 20.10.2008.
- _____; (2006a), "The Big Push Dejavu", **Journal of Economic Literature**, Vol. 44, No. 1, s. 7.
- _____; (2006b), **Planners vs. Searchers in Foreign Aid**, Asian Development Bank, İnternet Adresi: http://www.adb.org/Economics/speakers_program/easterly.pdf, Erişim Tarihi: 18.05.2007.
- IMF ve World Bank, (2005), **Global Monitoring Report 2005: Millennium Development Goals: from Consensus to Momentum**, Washington DC: Washington.
- NURKSE, Ragnar; (1966), "Azgelişmiş Ekonomilerde Büyüme", Çev: Tunca Toskay, **İktisadi Büyüme ve Gelişme: Seçme Yazılar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1193, İstanbul, s. 61.
- OECD; (2001), **Untying Aid to the Least Developed Countries**, İnternet Adresi: [http://webdomino1.oecd.org/comnet/dcd/untiedpubliccws.nsf/viewHtml/index/\\$FILE/pdf_PolicyBrief_eng.pdf](http://webdomino1.oecd.org/comnet/dcd/untiedpubliccws.nsf/viewHtml/index/$FILE/pdf_PolicyBrief_eng.pdf), Erişim Tarihi: 21.05.2007.
- OECD Statistics; <http://stats.oecd.org/index.aspx>, Erişim Tarihi: 12/10/2009.
- RADELET, Steven; (2006), "A Primer On Foreign Aid", **Working Paper**, No: 92, Center for Global Development, İnternet Adresi: Erişim Tarihi: 21.10.2008.
- ROODMAN, David; (2006), "An Index of Donor Performance", **Working Paper**, No: 67, Center

- for Global Development, İnternet Adresi: <http://www.cgdev.org/content/publications/detail/3646/>, Erişim Tarihi: 21/10/2008.
- ROSENSTEİN-RODAN, Paul; (1943), “The Problems of Industrialisation of Easten and South-Easten Europe”, **The Economic Journal**.
- SACHS, Jeffrey; (2005), **The End Of Poverty: How We Can Make It Happen In Our Lifetime**, London, Penguin Books Ltd.
- SEYİDOĞLU, Halil; (2001), **Uluslararası İktisat**, 14. bs., İstanbul, Güzem Yayınları.
- SOESASTRO, Hadi; (2004), Sustaining East Asia’s Economic Dynamism: How Aid Worked, **CSIS Working Paper Series**, İnternet Adresi: http://zunia.org/uploads/media/knowledge/AidEffectiveness/CSIS_Soesastro_04_2.pdf, Erişim Tarihi: 14/11/2009.
- TODARO, Michael P. ve Stephen C. Smith; (2006), **Economic Development**, 9th Ed., England, Person Education Limited.
- UNCTAD; (1996), **Ticaret ve Kalkınma Raporu**, Birleşmiş Milletler, New York, ss. 146-149.
- VELTMEYER, Henry; (2006), **Latin Amerika Ve Başka Bir Kalkınma**, İstanbul, Kalkedon Yayıncılık.
- World Bank; (2007), **Global Monitoring Report**, İnternet Adresi: http://siteresources.worldbank.org/INTGLOMONREP2007/Resources/3413191-1179404785559/Chp4-GMR07_webPDF-corrected-may-14-2007-7.pdf, Erişim Tarihi: 12/11/2009.